

Konungavalet i Strängnäs 1523

I

Den av Tunberg 1923 framlagda uppfattningen av Gustav Vasas konungaval har alltsedan dess präglat synen på valet i den historiska litteraturen. Denna Tunbergska uppfattning, byggd på den av honom samtidigt utgivna lybska sändebudsberättelsen, ställdes emellertid under debatt i min undersökning Lybeck, de nordiska rikena och valriksdagen i Strängnäs 1523.¹ Kjell Kumlien, som i Sverige och hanseaterna anslutit sig till Tunbergs uppfattning, närmast i skärpt form, har sedan tagit upp konungavalet till förnyad behandling i syfte att försvara sin och den Tunbergska uppfattningen.²

Metodiskt sett krävs av historikern, att han vid behandlingen av historiska problem tar ställning till källmaterialet, fixerar källornas karaktär och bestämmer, vilka uppgifter som är användbara. När jag här utifrån nya utgångspunkter återvänder till konungavalet 1523, vill jag därför förutskicka en summarisk överblick över källläget.

De bevarade förstahandskällorna för konungavalet 1523 är följande: en rundskrivelse, som i juni 1523 utgick till olika delar av landet,³ ett på latin avfattat brev, som rådet i juni månad utfärdade om valet,⁴ vidare ett brev, vari biskopen Magnus Haraldsson i juni 1523 underrättade biskop Brask om konungavalet⁵ samt den berättelse, som de lybska sändebuden i Sverige utarbetade om sin verksamhet för uppdragsgivarnas räkning i Lybeck.⁶ Därutöver finns det en rad andrahandskällor, av vilka några innehåller senare yttranden av Gustav Vasa, alla hörande till tiden efter brytningen

¹ Scandia 1958 s. 194 ff. En översikt över de olika uppfattningarna om valet finns ibidem s. 194-198.

² Gustav Vasa och konungavalet i Strängnäs 1523. HT 1960 s. 1 ff.

³ GR I s. 65.

⁴ GR I s. 78.

⁵ HSH XVII s. 132 ff. Jfr YRWING i Scandia 1958 s. 241 f.

⁶ HH 26: 2 s. 1 ff.

mellan honom och Lybeck 1524, vilket för med sig, att de ifråga om Lybeck är tillrättalagda, samt slutligen ett flertal berättande källor, av vilka Peder Svarts krönika är den tidigaste. På innehållet i Peder Svarts krönika har Gustav Vasa satt sin prägel och därmed också i stor utsträckning på de närmast följande århundradenas syn på hans gärning. För den som vill skildra konungavalet 1523, gäller det att inte harmoniera dessa båda källgrupper och självklart att inte ge andrahandskällornas uppgifter företräde framför förstahandskällornas, såvida inte särskilda skäl kan åberopas.

2

I uppsatsen om konungavalet 1523 betonar Kumlien, att han infört ett nytt argument i diskussionen. Han menar, att debatten kan fördjupas, genom att man beaktar den historiografiska sidan av problemet. I detta syfte undersöker han vasatidens berättande källor för att se, om dessa innehåller något, som kan stödja den av mig 1958 framlagda uppfattningen om de lybska sändebudens betydelse för strängnäsvalet. Varje sådan betydelse har förnekats av Tunberg och har, åtminstone i Sverige och hanseaterna, även uteslutits av Kumlien, som där i stället skjutit fram den dynamiske Gustav Vasa som valets primus motor.¹ Visserligen synes Kumlien numera kommit att luta åt den uppfattningen, att valet påverkats av lybeckarna,

¹ KUMLIEN anser (HT 1960 s. 5 not 13), att min redogörelse i Scandia 1958 för hans uppfattning om valet är vilseledande, då jag där påstår, att han framställt Gustav Vasa själv som initiativtagare till valet. »I verkligheten», säger Kumlien, »betonar jag, att valet skedde med stöd och tillskyndan av de närvarande lybeckarna». Vore så förhållandet, är mitt referat naturligtvis inte vilseledande utan felaktigt. Det ligger emellertid i stället så till att Kumlien medvetet eller omedvetet söker förbättra sin egen position. I Sverige och hanseaterna (s. 414) heter det:

»Valet 1523 är resultat av Gustav Vasas egen politiska strävan och bygger på den politiska konstellation i Norden, som förelåg 1522. För att nå sitt mål måste han göra medgivanden åt skilda håll. Det är inte helt uteslutet, att vissa sådana nu kommo den svenska rådsadeln till del. Gustav Vasa måste framförallt, inte minst för att komma i besittning av Stockholm, äntligen ge Lübeck de eftertraktade privilegierna mot att dess närvarande representanter erkände honom som konung. – – –

Det är ofrånkomligt, att Kumlien här framställer valet helt som Gustav Vasas eget verk. Han går till och med så långt, att han låter riksföreståndaren köpa sig Lybecks samtycke till valet med handelsprivilegierna, och han antyder »medgi-

men det oaktat förefaller han mena, att om så är fallet, bör det stå något därom hos vasatidens krönikörer, i synnerhet då hos Peder Svart, Erik Jöransson Tegel och Johannes Messenius. Tanken är naturligtvis förfelad redan på grund därav att dessa källor i tiden alla ligger efter 1524, det år, då Gustav Vasa ändrade inställning till Lybeck,² och Kumlien, som åtminstone förut tillskrev Gustav Vasa ensam initiativet till konungavalet i Strängnäs, synes nu helt glömma, att samme Gustav Vasa präglat den uppfattning av sin konungagärning, som möter hos Peder Svart, och detta gäller även om Svarts syn på konungavalet.

Vid behandlingen av vasatidens historieskrivare gör Kumlien sig även skyldig till ett förbiseende, när han påstår, att »någon hänsyftning till Strängnäsmötet ej ges i det stora tal, som konung Gustav höll till ständerna 1544».³ Han måste ha låtit vilseleda sig av att Gustav Vasa ej nämnt staden Strängnäs i sin oration. Det förhåller sig tvärtom så, att vi i orationen möter just den uppfattning av valriksdagen, som går igen hos Peder Svart, och det framgår i stället klart av orationen, hur Gustav Vasa själv präglat tidens syn på konungavalet. Peder Svart har dessutom berört konungavalet i sin Ärepredikan över Gustav Vasa. För översiktens skull parallellställer jag dessa skildringar av valet.

vanden åt skilda håll». Valet är, heter det, resultat av Gustav Vasas »egen politiska strävan».

Kumlien åberopar emellertid i stället för sid. 414, som jag citerat, sidorna 415 ff., vilka inte handlar om konungavalet utan om förhandlingarna efter valet, dvs. om privilegiefrågan.

I detta sammanhang förklarar Kumlien, att det blev en angelägen sak för lybeckarna att försäkra sig om privilegier av Sveriges världsliga styrelse, varpå han fortsätter:

»och en konungs löften betydde alltid härvidlag mera än en riksföreståndares. Hela situationen vid kungavalet, som den så åskådligt skildras för oss i den utförliga lybska berättelsen härom, ger också oförtydligt vid handen, att vad som skedde i Strängnäs den 6 juni 1523, skedde *med stöd och tillstyrkan* av de närvarande lybeckarna, Bernt Bomhouwer och Herman Plönnies.»

Man lägger genast märke till att Kumlien inte citerat sig själv korrekt. I Sverige och hanseaterna heter det, att vad som skedde i Strängnäs, skedde »*med stöd och tillstyrkan av de närvarande lybeckarna*», men i HT 1960 påstår Kumlien, att han skrivit, att det skedde »*med stöd och tillskyndan*» av dessa.

² Se nedan s. 379 f.

³ HT 1960 s. 5 not 14.

Gustav Vasas oration
1544.⁴

»Och här utöfver effter thet hans K. M:t för fridh och Sveriges rikets evige biståndh skuldh och för alles eders oafslätelige suckende och bediande vidare sig der heden beveke lät, ... att h. K. M:t den kongelige höghet, titel och värdighet anammade och den byrda och orolighet opå sig hängde, dock mäst för den orsak, der medh alles eders bästa och välfärdh måtte deste bättre förmeris och förfordret.

*P. Svarts Krönika.*⁵

Emoett Pingesdagane föllo alle Rijcksens Ständer endrechtelige till och begärde en Herredag, then bleff bera- madt att hollas skulle om Pingesdaga i Strengnäs, endoch Staden war föga bygd effter han bleff affbrend för try år tilförende. Ther hade M. Cnwt ... en latinsk oration, then alt gick then grunden, att the Swenske motte kohra sikh en konung, ath thetta weldige berömelige Konungarijket icke nu lenger skulle hollas för någens ladugård eller redkyrckia ...

På thenne mening föllo och endregteligen alle Rijkezens Ständer, begärandes medh mycken knäfall och monge tårer att han samma ook och byrde medh konunganampn och Maiestätt, them alle till gode bistond och försvar wille werdigas nådeligen sikh vppå taga ... Men the Swenske stode intet aff medh theres begäran, som och icke rådeligit war och ingen

P. Svarts Ärepredikan
*över Gustav Vasa.*⁶

När nu så vmgått war, at thenne höglofflighe Helige Herre så mycket gott genom sitt arbete vthrättat hade, at Rijket war til stadga och sijna frijhet kommit igen kallade Hans Höglofflighe Persoon tilhoopa Rijkzsens Ständer, förmanandes them til sämio, til endrechtigh kärleek, och andra goda dygder, ther til at the wille vthkåra sikh en wiss Herre then theras Konung och Huffwud wara kunde, at Rijket icke nu länger skulle fara willeråda, och ehwem som hälst the ther til korandes worde aff theras infödde Swenske blodh, honom wille och han wälwilleligen tilsäya huldschap, manskap, trooheet och lydno ... Ther aff hende, at när Hans Höglofflige Persoon bleff aff alle Rijkzsens Stender medh mycken knäfall och gråtande tåarer, ther om icke allenast bedin, vthan så gådt som öfwerfallin och nödgat, badh Hans Nåds Hög-

⁴ SRA I s. 340.

⁵ Ed. EDÉN s. 63 f.

⁶ Utg. av S. J. PHRYGIUS, Holmiae 1620, s. 65 f.

ringe macht vppå lågh.	lofflighe Persoon sigh
Så leth han sigh thet	än vndan och ther
doch affbidia, folgde	ifrå ...
theres wilia effter,	Doch på thet sidsta
doch mere af ymke-	hende ... at Hans
måell och warkund-	Höglofflighe Persoon
samheet öffuer sitt	aff rätt warkundsam-
förlammade och för-	heet, ymkemåål och
tryckta fädernesland,	kärlek, som han en til
än aff någer synnerlig	sin yttersta salighe
lyst han kunde haffua	dödzstund baar til
til slijk ähre och högt	Swenska, lätt sigh
stond.»	doch thet affbidia».

Att Gustav Vasa talar om konungavalet i Strängnäs i orationen i ovan citerade parti behöver knappast påpekas, men det sätt på vilket han gör det, förtjänar intresse. Skickligt glider han förbi allt, som utgör bakgrunden för händelserna på Strängnäsriksdagen. Det är rikens ständer, som frampressat hans val till konung 1523. Först efter ständernas »oafåtellige suckande och bediande» lät han beveka sig att motta »den kongelige höghet, titel och värdighet», dock mest av den orsaken, att han tänkte på ständernas och rikets välfärd.

Gustav Vasa har aldrig röjt något behov av att utförligare beröra bakgrunden för valet. Han har däremot beflitat sig om att valet skulle framställas som resultat av en folkmanifestation. En gång tangerar han dock de faktiska förhållandena, och det är, när han ger Berend von Melen skulden för att han mottog konungakronan 1523. Denna beskyllning mot Berend von Melen vid ett affekterat tillfälle framstår i ny dager genom den bild jag gett av Berend von Melens verksamhet efter Kristian II:s flykt.⁷ Berend von Melen har otvivelaktigt varit ett redskap för den lybska politiken.

Samma syn på konungavalet som i orationen 1544 och i huvudsak samma fakta lägger Peder Svart fram såväl i krönikan som i ärepredikningen i ett något varierat uttryckssätt. I krönikan utvecklar han Gustav Vasas officiella syn på valet så, att ständerna inte enbart tagit initiativet till konungavalet utan även till riksdagen, något som ju är uppenbart felaktigt. Han tillfogar emellertid också flera nya uppgifter, bl.a. en om att mästern Knut i en latinsk oration föreslagit ständerna att välja en konung för att säkra landets självständighet. Dock förefaller en latinsk oration något malplacerad. Liksom

⁷ Scandia 1958 s. 222 ff.

i Gustav Vasas oration 1544 viker riksföreståndaren slutligen inför de outtröttliga ständernas knäfall och tårar, i synnerhet av »ymkemåell och warkundsamheet».

I Peder Svarts Ärepredikan över Gustav Vasa möter samma syn på valet. Det är ständerna som »så gott som överfallit och nödgat» Gustav Vasa att motta kronan, vilket han gjorde »aff rätt warkundsamheet, ymkemåål och kärlek». Dock är det inte ständerna, som här tar initiativet till riksdagen, utan Gustav Vasa själv, och det är också han, som inför ständerna väcker förslaget om att de skall »utkora» en konung över riket. Kumlien synes böjd att häri se en medveten korrigerig av framställningen i krönikan, vilket skulle ge uppgiften källvärde. Så torde dock knappast vara fallet. I denna oration är »Hans Höglofflige Persoon» ständigt medelpunkten, och i ett äreminne får man alltid räkna med att det formella utformandet är viktigare än den historiska sanningen.⁸

Vid Erik Jöransson Tegel och Johannes Messenius behöver vi ej uppehålla oss. Erik Jöransson Tegel är på grund av sina källor helt beroende av den syn på konungavalet 1523, som Gustav Vasa själv präglat.⁹ Ifråga om Johannes Messenius erkänner Kumlien, att han står »i beroende av svenska föregångare» och att han ej har mycket att berätta om konungavalet. Ser man bort ifrån hans tendentiösa skildring av Gustav Vasas personlighet, har han inte någonting nytt att ge.

Med vasatidens krönikörer jämför Kumlien också de lybska sändebudens rapport från förhandlingarna i Sverige. Han talar om »dessa berättare», av vilkas skrifter han nämner sändebudsberättelsen som den tidigaste.¹⁰ Man blir förvånad över Kumliens oförmåga att inse skillnaden mellan sändebudsrapporten, som bygger på direkt insyn i vad som skett, och sådana efterhandsverk, som krönikörerna Peder Svart, Erik Jöransson Tegel och Johannes Messenius åstadkommit. Man har däremot ingen anledning att bli förvånad över det resultat Kumlien nått med sin historiografiska undersökning. Han har helt naturligt måst nöja sig med att »ingen av

⁸ Redan Tunberg har observerat motsättningen mellan Peder Svarts krönika och hans ärepredikan ifråga om riksdagens sammankallande (Gustav Vasas konungaval år 1523 s. 22 not 2) och avisat, att man skulle kunna bygga något på Peder Svarts historieskrivning om valet.

⁹ Jfr S. LJUNG, Erik Jöransson Tegel s. 134 ff.

¹⁰ HT 1960 s. 13.

dessa berättare . . . påstått, att valet 1523 framtvungits av utländsk makt». Att så måste vara fallet, är självklart, om man betänker, att det rör sig om en av Gustav Vasa tillrättalagd historieskrivning. Hur det däremot förhåller sig med den lybska sändebudsberättelsen i det avseendet har jag förut utrett med så pass framgång, att även Kjell Kumlien nu har den uppfattningen, att »den säger oss, att Lübeck varit nära bundet vid valet».¹¹

3

I stället för den uppfattning av konungavalet, som möter i Gustav Vasas oration 1544 och i Peder Svarts skrifter, bör man naturligtvis bygga på den, som möter redan i juni 1523 i ett par officiella skrivelser, utfärdade under direkt intryck av vad som skett och medan valet ännu var aktuellt. Det är den rundskrivelse, vari konungen underrättar rikets inbyggare om valet, samt det på latin avfattade och för utlandet avsedda brev, som rådet samtidigt utfärdat. I dessa skrivelser heter det:

*Rundskrivelsen juni 1523.*¹

»ok oppo tet ath riket skal blifwe weth bætre mach oc holles i större vördningh j blandt vtlænskæ her rer ok förster Saa hafwa j the helghe treføllogheetz nampn *tesse værdige fædher erlighe herrer Streng*

*Rådets brev juni 1523.*²

»Nos itaque prefati *Senatores et conciliarij regni Suecie pro nunc in ciuitate Stregnensi constituti* perpendentes magnitudinem rerum per eundem inuictissimum principem Gostauum optime gestarum eum

¹¹ Ibidem. Man måste dock reagera mot Kumliens metodik, när han ifråga om denna förstahandskälla fastslår, att den »i vissa fall» ger »en välkommen förklaring eller bekräftelse på vad man förut känt till enbart med stöd av inhemska källor» och när han sedan använder den för att styrka vad Peder Svart berättar. Särskilt olycklig är han, när han skriver: »Liksom svenska krönikor uppfattar den lybska sändebudsberättelsen valet som en nationell manifestation» (s. 12). Vad Kumlien här finner bekräfta de svenska krönikornas av Gustav Vasa tillrättalagda framställning är intet annat än den av de lybska sändebuden skildrade ceremoni, som anordnades för att bekräfta rådets konungaval (se nedan). Att den i berättelsen får form av en nationell uppslutning kring den av rådet valde konungen är naturligt. Här har således Kumlien med en felaktigt uppfattad uppgift i en förstahandskälla velat styrka svenska andrahandskällors tillrättalagda framställning.

¹ GR I s. 65.

² GR I s. 78.

*Riiddare ok Gode men Swerigis ri- in verum atque vnicum dominum
kes raadt meth then menighe mandz et regem nostrum eligimus.»
ja oordt ok samtycke, som nw för-
sambladt ære Migh owerdugh
keyst kaarath ok samtykth till te-
ras ok alles eders herre ok kw-
nungh.»*

I ingendera av dem finns något utrymme för riksdagens vilja. Det är rådet, som valt Gustav Vasa till konung, enligt den officiella rundskrivelsen dock med »menige mans jaord och samtycke». Så ter sig verkligheten och inte som i Gustav Vasas oration och Peder Svarts skrifter, där Gustav Vasa själv tillrättalagt valet. Redan härigenom framstår Kumliens tal om valet som »en yttring av svensk folkvilja, manifesterad i anslutning till lag och hävd»³ i en egendomlig dager. Magnus Haraldsson menar tydligen också i sitt brev till Brask, att det var rådet, som valde Gustav Vasa till kung.⁴

Att lagliga former iakttagits vid kungavalet i Strängnäs betonas däremot i en anteckning i riksregistraturet, vari det heter, att Gustav Vasa blivit »aff menighe rigisins raadt i Swerige oc almogenom effter Swerigis lagh keest oc korat».⁵ I den lybska sändebudsberättelsen säges, att »de rykeszradt mit denn vulmechtigen nabeschreuerer lande van wegen des gantzenn rykes» enhälligt valt »herrenn Gustaff gubernator» till konung i Sverige. Därefter möter där en redogörelse för själva formerna vid valet, den enda som finns. Men det som skildras, är den formella bekräftelsen av rådets tidigare val. Denna högtidliga valbegränsning inleddes med en mässa i domkyrkan, varefter Gustav Vasa lämnade helgedomen. De lybska sändebuden stannade däremot kvar, och riksråden samlades på kyrkogården, där riksdagsmenigheten landskapsvis genom sina lagmän efter tillfrågan förklarade sig villiga till konungaval och sedan i tur och ordning med upplandslagmannen i spetsen gav Gustav Vasa sin röst.⁶ Man förstår, att de lybska sändebuden så utförligt uppehållit sig vid valets former i rapporten till sina uppdragsgivare. De ha velat visa, att deras mission i Sverige lett till ett enhälligt och oklanderligt val.

I själva verket är emellertid strängnäsvalet ett val, som skett i en

³ HT 1960 s. 29.

⁴ YRWING, Scandia 1958 s. 242.

⁵ GR I s. 64.

⁶ HH 26: 2 s. 6 f.

improviserad miljö och utan anknytning till de historiska traditioner, som man åberopar i riksregistraturet. När anteckningen i riksregistraturet säger, att Gustav Vasa valdes »effter Swerigis lagh», är detta i hög grad ett tivelaktigt påstående. Gustav Vasa har dock själv aldrig hävdad, att han valts enligt landslagens stadganden, och det gör inte heller rundskrivelsen 1523.

Enligt kungabalken i landslagen skulle konungaval förrättas vid Mora ting av särskilda landskapsdeputationer med lagmännen i spetsen.⁷ Förebilden för detta stadgande i landslagen, synes ha varit valet av Magnus Eriksson 1319.⁸ Valplatsen, Mora äng, var däremot gammal tradition.

Dessa lagstadgade valformer ha emellertid under unionstiden tillämpats så, att de egentliga konungavalen inte förrättats på Mora äng och inte av lagmännen i spetsen för landskapsdeputationer utan av stormännen vid valmöten på andra platser, varpå de fått bekräftelse genom val- och hyllningsceremonier på Mora äng.

I detta sammanhang får valet av Karl Knutsson Bonde 1448 särskilt intresse, då det var ett särsvenskt konungaval och därigenom erbjuder en parallell till Gustav Vasas val 1523. Enligt Karl Knutssons egen valberättelse från 1457, i vilken han försvarar sig mot beskyllningarna för att ha usurperat konungakronan, hävdar han, att valet förrättades av en stormannaförsamling och att man efteråt inhämtade den församlade menighetens samtycke.⁹ Sannolikt var det vid ett rådsmöte i Stockholm, som Karl Knutsson och hans anhängare på grund av sin militära överlägsenhet framtvungo 1448 års val.¹⁰

Enligt samma valberättelse enades man efter valet om att låta anordna en valceremoni på Mora äng omedelbart före kröningsceremonien i Uppsala.¹¹ I Stockholmsminoriteternas diarium säges Karl Knutsson ha valts »per proceres et fauore nobilium regni», dvs. av rådet med adelns samtycke, och valplatsen anges där med uttrycket

⁷ MELL, Kg B IV, KrLL, Kg B III. Lagmännen skulle med samtycke av alla, som bodde i hans lagsaga välja ut 12 vittra och snälla män, som tillsammans med honom skulle förrätta valet på Mora ting.

⁸ Jfr Sdm L, additament § 8, R. PIPPING, Kommentar till Erikskrönikan s. 713 ff. och WESSÉNS kommentar i Sv.L. III s. 256 not 60.

⁹ HR IV: 521 §§ 4 o. 5.

¹⁰ E. LÖNNROTH, Sverige och Kalmarunionen 1397–1457 s. 260 ff.

¹¹ HR IV: 521 § 9.

»super Morasten».¹² Detta bekräftar Karl Knutssons valberättelse, bortsett från att platsen ej var Mora äng utan Stockholm. Vad som skedde på Mora äng 1448 utgjorde enbart en kompletterande val- och hyllningsakt, iscensatt därför att man önskade ge Stockholmsvalet formell laglighet. Ericus Olai säger, att Karl Knutsson på Mora äng »vulgari accedente consensu, rex sueorum et gothorum est publice proclamatus».¹³ Ericus Olais uttryckssätt torde korrekt återge, vad som skedde på Mora äng. Det var en formell hyllningsceremoni, som utspelades där.

Anmärkningsvärt är, att Lybeck redan 1448 synes ha varit intresserat av att de nordiska rikena valde olika konungar. Efter det svenska konungavalet menar Stralsundskrönikan, att man i Lybeck önskade, att Danmark valde sig en egen konung, och när man i Lybeck fått vetskap om att så skett, heter det i samma krönika: »Also hebben de van Lübeck jo wath nies plegen anthofangen.»¹⁴

Valet 1523 företer i mycket en parallell till valet 1448. Liksom 1448 skedde det utan att ha varit förutsett, såvitt källorna ge vid handen. Rådet förrättade först kungaval, och detta kompletterades sedan med allmogens val, liksom Karl Knutsson 1448 valdes av »proceres». Tillägget om »menige mans jaord och samtycke» i rundskrivelsen 1523, vilket saknas i rådsbrevet, måste avse den rent rent formella valprocedur, som enligt den lybska sändebudsberättelsen sedan arrangerades och vid vilken lagmännen med upplandslagmannen i spetsen gåvo sitt samtycke å menighetens vägnar till rådets val genom att också välja Gustav Vasa till konung. Denna valceremoni motsvarar den valceremoni, som 1448 arrangerades på Mora äng efter valet i Stockholm. 1523 har omständigheterna inte tillåtit, att den förlades till Mora äng, eftersom frågan om Stockholms kapitulation och privilegiernas bekräftande måste lösas i omedelbar anknytning till valet enligt lybeckarnas önskan.

I sändebudsberättelsen talas inte om några valdeputationer för de olika landskapen. I den räknas endast upp de lagmän, som vid den formella valceremonien gav »herr riksföreståndaren sin röst», medan Laurentius Andreae antecknade deras namn. Riksregistraturets »allmoge» representerades av dessa lagmän, vilka gåvo »sitt jaord och samtycke» till valet såsom det heter i rundskrivelsen 1523,

¹² SRS I: I s. 80.

¹³ SRS II s. 155.

¹⁴ Stralsundische Chronik, ed. Mohnike u. Zober s. 189.

således en fullt korrekt fixering av deras roll. Några egentliga valdeputationer ha sannolikt inte utsetts, då valet inte var förutsett i kallelserna. Att lagmännen var närvarande är naturligt, då de måste kallas till riksmötet. Alla uppgifter om att städerna varit representerade saknas.

Valet 1523 var således icke ett val, som företagits i enlighet med konungabalkens föreskrifter, och det var icke heller det svenska folkets vilja, som avgjorde det, utan rådet, där Berend von Melen representerade Lybecks politiska strävanden. Det skedde vidare sedan de lybska sändebuden vid Svartsjöförhandlingarna antagligen övertygat Gustav Vasa om att det inte kunde uppskjutas, och säkerligen också tydligt framhållit för honom, att han var stadens kandidat till den svenska kungakronan.

4

Brask hade uteblivit från riksdagen men sedan sett sig föranlåten att skicka sin sekreterare Hans Spegelberg med det biskopliga sigillet. Från Strängnäs sände Magnus Haraldsson, electus i Skara, den 14 juni 1523 ett brev till biskop Brask i Linköping, vari han under rättade honom om de politiskt viktiga besluten vid strängnärsriksdagen. För Magnus Haraldsson har det varit angeläget att sända ämbetskollegan detta brev.

Magnus Haraldsson berättar i brevet, att de lybska sändebuden inte endast tvungit riksråden att samtycka till privilegierna utan även att bekräfta dem med sina sigill. Han berättar vidare, att garnisonen i Stockholm uppställt samma krav ifråga om kapitulationsurkunden och att Gustav Vasa av nåd beviljat det.¹ Hans Spegelberg hade vid privilegiebekräftelsen föreburit »difficultatem extremam», men Magnus Haraldsson hade lyckats övertala honom att bekräfta å biskop Brasks vägnar. Brevet är en följd av den oro skarabiskopen kände inför hur biskop Brask skulle reagera vid under rättelse om privilegiebekräftelsen. Han visste att Brask ej önskade någon sådan bekräftelse. Kort före riksdagen hade Brask i brev rått Gustav Vasa att uppskjuta privilegiebekräftelsen.² Brevet är således tendentiöst. Magnus Haraldsson vill genom att åberopa nödtvång försvara, att han förmått Spegelberg att fästa Brasks sigill vid urkunden.

¹ HSH XVII s. 133. YRWING i Scandia 1958 s. 252.

² YRWING, Scandia 1958 s. 236.

Magnus Haraldsson berättar i detta syfte, att man i rådet diskuterat det lybsk-holsteinska förbundet och att man därvid känt en viss fruktan för att detta skulle innehålla något hemligt avtal, som kunde leda till att hertig Fredrik eller hans son³ infördes i riket. Att en sådan fara förefanns, hade man enligt Magnus Haraldsson kunnat förstå på grund av de lybska sändebudens antydningar för att inte säga hotelser.⁴ Ingen kan gärna tolka latinet så, att Magnus Haraldsson skulle ha sagt, att diskussionerna i rådet om det lybskdanska förbundet skulle i tiden ligga efter konungavalet.⁵

Magnus Haraldsson förklarar endast, att rådsherrarna på grund av nyssnämnda lybska antydningar, sedan konungavalet skett, fann sig nödsakade att samtycka till de lybska privilegiekraven och att enligt lybsk begäran även bekräfta med sina sigill. Uppenbarligen vill han se både konungavalet och privilegiebekräftelsen mot bakgrunden av de nämnda lybska antydningarna, men det är naturligt, att han i brevet inte på något sätt direkt berör konungavalet. Han vill försvara det tryck han vid privilegiebekräftelsen utövat på Hans Spegelberg, biskop Brasks sekreterare, och detta problem löser han genom att återropa det som varit avgörande för rådets ställningstagande både vid konungavalet och senare även vid privilegiebekräftelsen.

Man måste ställa sig frågande, när Kumlien tolkar brevet så, att lybeckarna under privilegiediskussionerna efter valet skulle ha hotat

³ KUMLIEN har här oriktigt »hertigen eller *hans söner*».

⁴ Ponderato ligamine, quod inter se vinxerant dux Holzacie, electus in regem dacie etc., ex una et Lubicensis partibus ex altera, timebamus in consulatu subornacionem de introductione eiusdem ducis aut filii sui in maiorem regni perniciem, quam hactenus forte perpessum est sicut quidam ex nostris subodorare potuerunt ex dominorum Lubicensium nobiscum constitutorum coloratis verbis obductas (ut ita dicam) pre se minas ferentibus». Det huvudsakliga partiet i brevet har tryckts i Scandia 1958 s. 242 efter A 7. Trycket i HSH XVII s. 132 ff. är behäftat med felläsningar. Jfr KUMLIEN i HT 1960 s. 15 f.

⁵ Genom den latinska konstruktionen kan dock den med det politiska händelseförloppet föga bekante lätt missförstå konstruktionen på grund av att Skarbiskopen betonar, att man bekräftade privilegierna efter valet, såsom ju var förhållandet. I »propter quod»-satsen och inte i förra delen av hans latinska meningsbyggnad, dvs. i den del, som börjar med konstruktionen »Ponderato ligamine» och som behandlar diskussionerna om det lybsk-danska förbundet, har han under färskt intryck av vad som skett, placerat sin tidsbestämning av privilegiebekräftelsen, när han säger: »propter quod electione noui regis sollemniter celebrata necessitati fuimus in articulos Lubicensis nedum consentire».

»med att omintetgöra kungavalet för den händelse, att svenskarna icke gåvo vika i privilegiefrågan».⁶ Härvidlag har Kumlien gått långt utöver Tunbergs uppfattning eller kanske riktigare drivit Tunbergs uppfattning till sin spets liksom han tidigare skärpt Tunbergs uppfattning om Gustav Vasas roll vid konungavalet. Detta har man inte rätt att läsa in i Magnus Haraldssons brev. Kumlien ser helt bort ifrån att de lybska sändebuden hade ett betydligt naturligare hot att tillgripa, nämligen hotet att omintetgöra Stockholms kapitulation till Gustav Vasa, vilket naturligtvis innebure en verkligt allvarlig fara för den nya monarkien.⁷

5

När frågan om ett svenskt konungaval togs upp i rådet, var det uppenbarligen en följd av de diskussioner, som kort dessförinnan förts mellan Gustav Vasa och de lybska sändebuden på Svartsjö. Sändebuden hade vistats hos riksföreståndaren på Svartsjö slott till pingstdagen den 26 maj. Man kan inte gärna ha fört fram frågan om ett kungaval i rådet utan motivering och motiveringen måste ha varit den av Magnus Haraldsson angivna. Av min tidigare uppsats framgår, att lybeckarna syftade till ett svenskt konungaval, då staden inte önskade trestatsunionens återupprättande och då den efter Kristians flykt snabbt måste ställa den nyvalde danske konungen inför ett fullbordat faktum beträffande den svenska kungakronan för att inte bundsförvanten Fredrik skulle dra in Lybeck och Norden i nya konflikter.²

⁶ HT 1960 s. 16. I fråga om Kumliens identifierande av de lybska hotfulla betydningarna med sändebudsberättelsens omnämnande av lybska »skarpa föreställningar» se nedan s. 373 f., 376, 378 f.

⁷ Se härom nedan s. 376 f.

¹ Jag har (Scandia 1958 s. 218 ff.) visat, att en omsvängning i Lybecks hållning till det skånska fälttåget inträdde efter Kristians flykt, redan då med betoning av att man måste skapa en lång och varaktig fred. Redskap för denna lybska politiska nyorientering har jag med till nästan visshet gränsande säkerhet visat, att Berend von Melen var. Det var mot denna bakgrund jag drog fram de ovannämnda källställen. I den allvarliga situation Lybeck ställdes genom Kristian II:s plötsliga flykt och hertig Fredriks snabba framgångar, gällde det för staden att genom ett skickligt diplomatiskt spel säkra de planerade vinsterna för dess insatser, dvs. hindra återupprättandet av trestatsunionen och genomdriva de privilegiebekräftelser i de tre nordiska rikena, som kunde säkerställa det lybska han-

Av Brasks brev till Gustav Vasa kan man endast sluta, att rådet inte i förväg varit informerat om att något kungaval skulle ske vid riksdagen. Brask anade däremot, att en lösning av privilegiefrågan skulle bli aktuell. Därför rådde han Gustav Vasa att uppskjuta privilegiebekräftelsen med motiveringen att riket ännu inte helt befriats och att riksrådet ännu inte kompletterats.² Ännu mindre har man då anledning anta, att ständerna skulle ha varit underrättade därom.

Det första man gjorde vid riksdagen i Strängnäs var emellertid, att man kompletterade riksrådet och i detta mot landslagen också intog tysken Berend von Melen, Lybecks handgångne man. Läger man därtill, att Gustav Vasa på Svartsjö måste ha fått de lybska sändebudens försäkringar om att Stockholm skulle bringas i hans händer och att sändebuden sedan med riksföreståndarens »weten vnnd vulbort» reste till Stockholm och med garnisonen där uppgjorde de kapitulationsvillkor, vilka sändebuden förklarar framgå »vth dem tractat derhaluenn vorramet», märker man, att Brasks råd helt skjutits åt sidan. Man behöver näppeligen diskutera, vems inflytande som ligger bakom. Någon tvekan om att man i rådet före konungavalet diskuterat läget i Norden under intryck av vad de lybska sändebuden kunnat antyda, kan man inte hysa. Vi skall emellertid här också granska Lybecks och Gustav Vasas förhållande till varandra under de närmast föregående åren på grundval av vissa uppgifter i källmaterialet.

6

Lübeck hade ända sedan 1521 haft planer på att frigöra Sverige ur unionen. Vid en hansedag i Lybeck i mitten av september 1521 planerade staden att med Danzigs hjälp söka göra någon av de

desherraväldet i Norden. Dessa strävanden komplicerades emellertid genom stadens fördrag med hertig Fredrik, vilket om än i ytterligt reserverad formulering förpliktigade Lybeck att bistå hertigen med unionens återupprättande. I detta läge fick Berend von Melen avbryta det skånska fälttåg, som lybeckarna själva organiserat för att beröva Kristian II Skåne och Blekinge. Efter Kristian II:s flykt och Fredriks val till konung kunde det inte gärna fortsättas, då svenskarna syftade till en erövring av provinserna. Här gällde det att hålla tillbaka de svenska erövringsplanerna, vilka emellertid samtidigt diplomatiskt kunde utnyttjas till att dämpa de danska kraven på unionens återupprättande.

² YRWING i Scandia 1958 s. 235 med noter.

mecklenburgska hertigarna till konung i Sverige, då närmast i syfte att försvaga Kristian II:s ställning i Norden.¹ I januari 1522 hade staden dock övergivit dessa planer, såsom framgår av handlingarna från en då i Lybeck hållen hansedag, vid vilken ett brev från Gustav Vasa med begäran om hjälp upplästes och diskuterades. I recessen från hansedagen heter det, »dat id myt demszulven wol to bedenkende, dewyle he im ryke ghene vaste slote edder borge hedde».² Lybeck var således berett att satsa på Gustav Vasa för att säkra hans framgång, och man gjorde det, »dewyle he im ryke ghene vaste slote edder borge hedde». Gustav Vasa hade därmed blivit Lybecks man och trätt i de mecklenburgska hertigarnas ställe som kandidat till den svenska konungakronan.

När Gustav Vasa tillsammans med de lybska sändebuden satte i gång fälttåget mot Skåne, förklarade han i ett brev till Lybeck, att han ständigt var beredd att följa stadens råd, naturligtvis härvidlag endast ifråga om detta fälttåg.³ Så sent som den 19 maj 1523 skrev Thomas von Wickede till Gustav Vasa och rekommenderade honom ett par män, som önskade tjäna honom och det svenska riket.⁴ Detta brev skrevs kort före förhandlingarna mellan Gustav Vasa och de lybska sändebuden på Svartsjö, där strängnäsriksdagen måste ha förberetts och där Lübeck var nödsakat att framtvinga ett avgörande, då garnisonen i Stockholm inte kunde hålla ut längre. Det är därför inte svårt att förstå, varför Berend von Melen vid strängnäsriksdagens öppnande insattes i rådet.

I sitt tal vid riksdagen den 3 juni yttrade Bomhouwer, att man i Lybeck glatt sig åt att Gustav Vasa korats till riksföreståndare, varvid han också tillfogade: »darvmme sze so vele vorhenget»,⁵ dvs. på vilket staden byggt så mycket eller satsat så mycket. Det senare är väl det riktigaste, då Bomhouwer dessförinnan talat om ersättningen för den lybska hjälpepeditionen. Hans uttryck vittnar emellertid under alla omständigheter om att den lybska politiken efter att Gustav Vasa uppnått riksföreståndarens ställning målmedvetet

¹ HR VIII: 7 § 35; jfr HR VIII: 6 § 27.

² HR VIII: 25 § 23.

³ HR VIII: 276 anm. 2. Brevet avsändes den 5 febr. från Jönköping och har enligt anteckning utanpå ankommit den 25 mars 1523, vilket senare datum synes vara felaktigt för den 26.

⁴ HR VIII: 415.

⁵ HH 26: 2 s. 3.

satsat på honom. Gustav Vasa använder dock redan i augusti 1521 riksföreståndaretiteln, medan lybeckarna ännu i sept. 1521 räknar med att uppsätta någon av de mecklenburgska hertigarna på den svenska tronen. Tydligt blev den svenska uppslutningen kring Gustav Vasa avgörande för det beslut, som sannolikt fattades vid lybeckhansedagen i januari 1522 om att stödja honom och överge planerna på de mecklenburgska hertigarna.

7

Strängnäsriksdagens förhandlingar den 3 juni började med frågan om de lybska privilegiernas bekräftelse. Denna fråga togs således upp, så snart rådet kompletterats. Redan klockan 9 på morgonen hämtades de lybska sändebuden till förhandlingarna av Berend von Melen och Erik Fleming. I samband med förhandlingarna höll Bomhouwer två tal. Efter hans första tal lämnade lybeckarna rådet men kallades inom kort tillbaka, varvid Bomhouwer höll sitt andra tal, däri han skickligt betonade, hur Lybeck verkat för att Kristian II:s anslag mot det svenska riket skulle misslyckas, vilket staden sades ha gjort av »fri vilja och trofast tillgivenhet» utan »några överenskommelser eller något förbund». Därför väntade man, att Gustav Vasa och rådet icke skulle vägra »att förläna dem de begärda privilegierna».

De lybska sändebuden lämnade sedan förhandlingarna men kallades på nytt tillbaka, varvid riksrådet framförde sitt tack för allt vad staden gjort för Sverige men ifråga om privilegiebrevet begärde att erhålla det lybska privilegieförslaget, som tidigare upplästs inför rådet, för att man bättre skulle kunna sätta sig in i dess innehåll. Man begärde dock endast två dagar och ville sedan »vänligen» lämna sändebuden svar. Det lybska privilegieutkastet överlämnades så av sändebuden till Berend von Melen. Därpå avbröts rådets förhandlingar, men innan det åtskildes, begärde och fick Bomhouwer ordet för tredje gången. Det var nu, när råds herrarna stod i begrepp att skiljas, som han tog upp de politiska förhållandena i Danmark och yttrade orden om att en »tit des wandels» hade kommit, som man måste utnyttja. Privilegiefrågan var då avvecklad för dagen, och de lybska sändebuden betraktade den säkerligen också som praktiskt taget löst, i synnerhet på grund av Svartsjöförhandlingarna.¹

¹ I sändebudsberättelsen tog jag fasta på ett uttryck i Bomhouwers tal, vilket

Kumlien fäster i detta sammanhang stor vikt vid en uppgift i sändebudsberättelsen för den 9 juni, genom vilken han tydligen vill

lydde: »dat itz de tit des wandels, der menn gebuiken moste vmme jn korter tit to eynem langen bostendigenn frede ta kamenn». Kumlien utbreder sig omständigt om vad detta yttrande kan betyda, och framhäver, att jag översätter ordet »wandel» med handling, medan det betyder »förändring eller frist». Det framgår av Kumliens noter, att vi använt samma lexikon, varför jag inte varit okunnig därom. Dock kan jag inte finna, att dessa lexikonöversättningar är naturliga ifråga om Bomhouwers yttrande. Man märker lätt, att Kumlien sökt komma ifrån yttrandet. Dock har han måst stanna inför, att det innebär, att »en förändringens tid eller en frist inträtt i Norden, som borde utnyttjas, så att lång och varaktig fred kunde åstadkommas». Vad är det då för skillnad på detta och min tolkning av yttrandet? »Wandel» betyder »ändring» av bestående förhållanden, och Bomhouwer menar således, att en tidpunkt för en sådan ändring har kommit, som man måste utnyttja, om man vill skapa en bestående fred. Mitt återgivande av uttrycket är inte lexikonbundet men vill med normalt svenskt språkbruk återge, vad Bomhouwer menar, och det måste vara, att han anser den tidpunkt ha kommit, då man måste handla för att uppnå en beständig fred. Kumlien fortsätter emellertid med att fastslå följande. Bomhouwers ord syfta »på arbetsuppgifter, som ålago Strängnäsriksdagen, men voro samtidigt en nordisk fredsappell». Även detta framföres med anspråk på att innebära något annat än jag hävdar, men det är ju just, vad jag sagt. Bomhouwer menar riksdagen att handla för att uppnå en beständig fred i Norden.

Om Kumlien insatt Bomhouwers yttrande i sitt sammanhang i sändebudsberättelsen, skulle han inte behövt fundera över varför konungavalet skulle kunna leda till fred i Norden (HT 1960 s. 17 not 59). Bomhouwers yttrande har som bakgrund, just vad som skett i Danmark. Jag skall för klarhetens skull citera hela det sammanhang i sändebudsberättelsen, i vilket yttrandet ingår. Sedan privilegieförslaget överlämnats, heter det (HH 26: 2 s. 6).

»Dar na ijs van dem ersamen herenn Bernt Bomhouwer vakebenomet vortelt vann victorie des herenn erwelten koninges to Dennemarken, der stede vnd der sweden togen herenn Krystiern, jtem dessuluenn tyrannische myshandelingne, vnd dat itz de tit des wandels, der menn gebuiken moste vmme jn korter tit to eynem langem, bostendigenn frede tokamenn. Mit mer reden.

Vnnd syn dar mit vortrockenn, dewyle de tit vaste vp hogen middach vorlopen.» Bomhouwer har således talat om den nyvalde danske konungens, städernas och svenskarnas seger över Kristian II samt om dennes missgärningar. Därvid berör han också konungavalet i Danmark och glider sedan över till att mana svenskarna att handla för att uppnå en »lång och beständig fred». Danskarna hade genom korandet av hertig Fredrik till konung redan valt sin väg. Men samma Danmark gjorde anspråk på att unionen skulle återupprättas. Häri låg faran för en ny orostid, som ur alla synpunkter var ovälkommen för Lybck. Lybeck kunde naturligtvis inte på grund av sina förpliktelser i förbundsfördraget med hertig Fredrik

styrka, att det var några dagar efter konungavalet, som de i Magnus Haraldssons brev omnämnda lybska hotfulla antydningarna delgavs svenskarna.² Det är visserligen sant, att de lybska sändebuden förklarar sig ha gjort »merckliche und scharpe underrichtinge», dvs. skarpa föreställningar vid behandlingen av privilegiefrågan den 10 juni, men Kumlien ser helt bort ifrån sammanhanget i sändebudsberättelsen och gör en förhastad sammanställning av denna uppgift i sändebudsberättelsen med de i Magnus Haraldssons brev omtalade lybska hotfulla antydningarna.

De föreställningar, som de lybska sändebuden gjorde Ture Jönsson vid mötet på morgonen den 10 juni kunna inte vara identiska med de hotfulla antydningar, Magnus Haraldsson tillskriver dem i sitt brev till Hans Brask. Magnus Haraldsson talar nämligen om att vissa av rådsherrarna (quidam ex nostris – – – potuerunt) på grund av sändebudens hotfulla antydningar kunnat sluta sig till en hemlig överenskommelse mellan Lybeck och hertig Fredrik, innebärande, att den senare eller en hans son skulle införas i riket. Ture Jönsson var däremot ensam med de lybska sändebuden, när de den 10 gjorde honom skarpa föreställningar på grund av de svenska önskemålen om vissa eftergifter. Några timmar senare var frågan om bekräftelsen ur världen, utan att rådet kan ha fått tillfälle till de överväganden, som västgötabiskopen talar om. Vi skall på annat ställe återkomma till mötet mellan Ture Jönsson och de lybska sändebuden.

8

Enligt Kumlien kan det inte »råda minsta tvivel om att man på den svenska sidan före och under Strängnåsmötet bjöd segt motstånd mot Lübecks privilegiekrav», och han betonar, att lybeckarna »i det väsentliga» fick sina privilegiekrav beviljade »först efter hotelser att annars skaffa sig privilegier på annat håll». Varken Magnus Haraldsson eller den lybska sändebudsberättelsen har emellertid ens antytt, att detta skulle vara »hotelsernas» innebörd.

öppet framträda som motståndare till unionens återupprättande, men det kunde genom ett skickligt diplomatiskt spel ställa Danmark inför ett faktum, som skapade ett sådant läge, att Fredrik måste inse det fäfänga i att fortsätta kampen för att erövra Sverige. Därigenom skulle just en varaktig fred skapas i Norden, naturligtvis dock under förutsättningen, att Sverige uppfyllde Lybecks krav och följde dess råd.

² HT 1960 s. 16.

Jag har i min tidigare skrift velat visa, att Gustav Vasa skickligt förstått att uppskjuta privilegiefrågan fram till tiden närmast före riksdagen i Strängnäs. Denna uppskovstaktik hade han förenat med ett erbjudande om att bekräfta på villkor att Lybeck slöt förbund med honom. Han visste, vilket värde Lybeck satte på privilegierna, och han hoppades tydligen kunna säkra sin befrielsekamp genom att utnyttja stadens åstundan efter privilegiebrevet. Det är sannolikt därför en medvetet beräknande uppskovstaktik, han bedriver. Den osäkerhet, som behärskade honom under befrielsekampen, sökte han komma ifrån genom att förmå Lybeck till öppen uppslutning på hans sida såsom hans bundsförvant. Privilegiebekräftelsen ville han därför utnyttja i utpressningssyfte. Lybeck kunde emellertid inte förena ett förbund med Gustav Vasa med sitt tidigare förbund med den holsteinske hertigen och visste sig dessutom kunna uppnå sina politiska syften i Sverige utan något förbundsfördrag. Staden hade satsat på Gustav Vasa och kände sig också ha både honom och det politiska läget i Sverige i sina händer.

Vid Svartsjöförhandlingarna har Gustav Vasa blivit medveten om att »nödtvång» förelåg ifråga om privilegiernas bekräftande. Om Kumlien närmare satt sig in i privilegiefrågans behandling vid riksdagen, skulle han funnit, att sändebuden själva i berättelsen förklarar att på grund av Lybecks välvilliga hållning till det svenska riket »were sijne ko. w. vnndt rykesradtt vth gudem bewage vnnd hartlicher leue wol geneget vnnd gewylliget, der keyserlickenn stadt Lubeck vmme ores vordenstes wyllen bogerte pryuylegium togeuenn vnnd touorsegeleenn».¹ Detta kan ju sändebuden inte ha framhävt för uppdragsgivarna med någon tendentiös beräkning. Vad man på svensk sida hängde upp sig på och gjorde motstånd mot var, att man kände sig »gans boszwert, den van Dantzick vnnd anderen sulche pryuylegien to geuenn gelick den vann Lubeck, de sodans mercklick vordent vnnd noch vordenen konden».²

Både Gustav Vasa och rådsherrarna har enligt sändebudsberättelsen starkt betonat, att de ansåg Lybeck väl förtjänt av de begärda privilegierna men inte Danzig och andra hansestäder. När man på svensk sida beklagade sig över de förluster tullfriheten skulle medföra, så tänkte man framförallt på att den skulle omfatta även andra hansestäder än Lybeck och då i synnerhet Danzig, som enligt svensk

¹ HH 26: 2 s. 12.

² HH 26: 2 s. 10.

uppfattning uppträtt fientligt under befrielsekriget. Det var också Lybeck Gustav Vasa ville binda vid sig som bundsförvant med utnyttjande av privilegiebekräftelsen för att säkra sitt befrielseverk.

Förhandlingarna fördes på förmiddagen den 9 juni men fortsattes senare på dagen, då svenskarna på nytt begärde, att sådana artiklar, som de på förmiddagen vänt sig mot, skulle uteslutas. De ville då dessutom ha tillfogat några andra, som sändebuden förklara ha varit »vndrechliche», odrägliga. De lybska sändebuden såga sig ha avvisat de svenska förhandlingarna ganska snävt med att sådant låg utanför deras befogenheter och med att de hoppades, att man inte ytterligare skulle besvära dem.

Dock begärde man på svensk sida, att Ture Jönsson nästa morgon skulle beviljas ett enskilt samtal med Bernt Bomhouwer. Detta möte kom till stånd på morgonen den 10 juni, innan det svenska riksrådets sammanträde börjat. Vi vet emellertid inte, vad som diskuterades, ty sändebudsberättelsen meddelar endast, att de lybska sändebuden sett sig nödsakade att göra Ture Jönsson »merckliche vnnnd scharpe vnderrichtinge», men den tillfogar också genast, att Ture Jönsson visat sig »als eyynn frunt», vilket torde innebära, att han inte visat sig som någon motståndare till privilegiernas bekräftande.³ Man menar, och så senast Kumlien, att det var vid detta tillfälle, som de lybska sändebuden gjorde de antydningar i rent av hotande form, som Magnus Haraldsson talar om i sitt brev. Därför saknas emellertid stöd. Magnus Haraldssons yttrande kan inte anknytas till Ture Jönssons möte med de lybska sändebuden.⁴

Det är tydligt, att de lybska sändebuden började bli irriterade och ville ha slut på diskussionerna. De skulle inom kort bege sig till Stockholm för kapitulationens skull, och privilegiefrågan måste dessförinnan vara avklarad. De hade därför redan framhållit, att de hoppades, att man inte ytterligare skulle besvära dem med invändningar. De har slutligen tillgripit »skarpa föreställningar». Vad de innebar, vet vi visserligen inte, men det är tydligen på dem Gustav Vasa anspelade, när han på 1550-talet förklarade, att privilegierna bekräftades, emedan sändebuden låtit förstå, att de »ellies hade welet slaget sigh igen til fienderne», dvs. omintetgjort kapitulationen.⁵

Redan klockan 8 på morgonen, således kort efter mötet mellan

³ HH 26: 2 s. 11.

⁴ Se ovan s. 373 f.

⁵ Se YRWING, Scandia 1958 s. 251 med källhänvisning och utförligt citat i not 20.

sändebuden och Ture Jönsson, lät Gustav Vasa kalla de lybska sändebuden till ett möte med honom själv, varvid han ursäktade sig och riksrådet för att det dragit ut på tiden med privilegiebekräftelsen och varvid han också begärde att få förklara sig »sunderlinx van dem artickel der vorwanten, wol vnnd so vele der synn schol denn, de eyn erbar radt dar vor achten vnnd holden wolde, dat men de wolde naemkundich makenn».⁶ Han önskade således, att man skulle bekantgöra, vilka och hur många hansestäder som skulle vara delaktiga av privilegierna. Bomhouwer lämnade »nödiga upplysningar» – »nicht alleyne vpp den eynen dan ock vp alle anderen article». Gustav Vasa och riksrådet sägas ha funnit »sulche vnderrichtinge vnnd ercleringe vor genuchsam». Man bör observera, att Gustav Vasa säges ha ursäktat sig för att det dragit ut på tiden med privilegiebekräftelsen. Detta ger egentligen hela situationen i privilegiefrågan. De upplysningar Bomhouwer gav, innebar inte någon eftergift ifråga om vilka som skulle bli delaktiga av privilegierna utan överlämnade avgörandet därom åt det lybska rådet. Gustav Vasa hade tydligen också, innan han kl. 8 kallade lybeckarna till mötet med honom helt uppgivit tanken på att privilegierna skulle begränsas till att gälla endast Lybeck. Han har inte haft någon möjlighet att komma ifrån Svartsjöavtalen, vilka otvivelaktigt uppställt privilegiebekräftelse som villkor för att Stockholm skulle överlämnas i hans händer. En motsatt uppfattning måste innebära en obefogad ringaktning för de lybska representanternas diplomatiska skicklighet.

Därmed var diskussionerna avslutade, och sändebudsberättelsen fortsätter: »Dewyle eynn erbar radt to Lubeck, ore borgere vnnd koplude ock ore personen to allen tidenn des rykes beste gewetenn, so were syne ko. w. vnnd rykesradtt vth gudem bewage vnnd hartlicker leue wol geneget vnnd bewylliget, der keyserlickenn stadt Lubeck vmme ores vordenstes wyllene bogerte pryuylegium togeuenn vnnd touorsegeleenn, woldenn ock de stat Lubeck jnn ore anniggenden nodenn to ewigenn tiden nicht vorlaten, mit bogere, de herren l. g. fortann des rykes beste wolde weten, so lange sze aldare tor stede, vnnd one behulplick vnnd radedich to synn, wo betherto gescheenn».

Det svenska motståndet mot det lybska privilegieförslaget har således riktat sig huvudsakligen mot att privilegierna skulle gälla också andra hansestäder än Lybeck, och framförallt var man missnöjd

⁶ HH 26: 2 s. 12.

med att de skulle innefatta också Danzig. Man har vid förhandlingarna t.o.m. ett par gånger uttryckligen försäkrat, att man ansåg Lybeck förtjäna de önskade privilegierna och följaktligen var villig att bekräfta för dess del. De övriga punkter, som diskuterats, har inte spelat någon större roll. Även om Gustav Vasa accepterat, att det lybska rådet självt skulle få avgöra, vilka som skulle bli delaktiga av privilegierna, synes han dock samtidigt ha hållit fast vid att det var Lybeck, som erhöll privilegiebrevet, vilket sändebuden sannolikt i eget intresse betonar. Lybeck hade i grund och botten samma uppfattning om vem som förtjänade privilegierna som Gustav Vasa.

Ture Jönssons möte med de lybska sändebuden ägde rum tidigt på morgonen den 10 juni, ty efteråt lät Gustav Vasa redan kl. 8 kalla sändebuden till möte med honom, vid vilket möte han helt accepterade deras krav och även ursäktade sig för dröjsmålet. Samma dag på eftermiddagen renskrev den lybske sekreteraren Lambert privilegiebrevet, »welch men strax touorsegelenn belauet», på pergament och överlämnade det omkring klockan 5 på morgonen den 11. Omkring klockan 1 den 11 juni lämnade så de lybska sändebuden Strängnäs och begav sig till Stockholm för att slutgiltigt ordna med kapitulationen.

Man märker, hur snabbt allt utvecklades den 10 juni, och man måste fråga sig, hur det denna morgon och förmiddag skulle ha kunnat bli utrymme för de överväganden inom rådet, som Magnus Haraldsson talar om. I så fall skulle man ju ha gripits av fullständig panik efter de nämnda skarpa föreställningarna till Ture Jönsson och utan några grundligare överväganden fallit till föga. Detta är redan i och för sig föga sannolikt. De hotfulla antydningarna hade gjorts förut. Det sändebuden föreställde Ture Jönsson var rimligtvis, att de inte kunde stanna längre i Strängnäs, då tidpunkten för kapitulationsöverenskommelsens avslutande inte kunde uppskjutas, och att kapitulationen till Gustav Vasa inte kunde bli av, om privilegierna inte bekräftades omedelbart. Det finns inte heller i sändebudsberättelsen någon som helst antydning om något rådssammanträde efter mötet mellan Ture Jönsson och sändebuden.

Privilegiefrågan hade slutbehandlats den 3 juni, och inför en väntad paus i behandlingen av denna fråga avslutade Bomhouwer sitt sista stora tal inför rådet med yttrandet, att det nu var tid att handla, om man skulle skapa en beständig fred i Norden.⁷ För Ly-

⁷ Jfr hur Kumlien nu i en not erkänner, att »häri kan ha ingått tanken på sårsvenskt konungaval» (HT 1960 s. 17 not 59).

beck var konungavalet lika viktigt som privilegiebekräftelsen. Dess politiska planer hade sedan länge åsyftat en upplösning av trestatsunionen, och man hade, som vi sett, från och med 1522 medvetet satsat på Gustav Vasa. Att de lybska sändebuden just under dessa dagar, då både konungavalet och privilegiebekräftelsen skulle avgöras, låtit undslippa sig de av Magnus Haraldsson omtalade hotfulla antydningarna med diplomatisk beräkning, är det enda rimliga, ty det politiska läget krävde, som Bomhouwer påpekade, att man handlade och ur lybsk synpunkt handlade, medan Lybeck hade Stockholms kapitulation i sina händer som påtryckningsmedel.

9

Slutligen måste också ett annat källkritiskt förhållande beröras, som Kumlien och hans föregångare ser bort ifrån, när de bedömer Gustav Vasa och hans inställning till Lybeck. Den bild de ger av Gustav Vasa 1523 är, naturligtvis omedvetet, färgad av deras kännedom om hans nästan fanatiskt avoga inställning till staden efter Malmömötet 1524, då han kände sig bedragen av den lybska politiken. Det är emellertid en helt annan Gustav Vasa, vi har att göra med under befrielsekrigets år. Han är då osäker, känner sig omgiven av fiender och ser i Lybeck sin ende pålitlige vän, med vars hjälp han vill säkra sitt befrielseverk. Som jag ovan framhållit, ingick det säkerligen i hans taktik att söka pressa Lybeck till öppen uppslutning på hans sida genom att som villkor för privilegiebekräftelsen kräva, att staden slöt förbund med honom. Det skulle ha skänkt honom den trygghetskänsla han behövde under befrielsekrigets otrygga politiska förhållanden. Säkerligen var det därför med djup besvikelse han vid Svartsjöförhandlingarna måste konstatera, att han inte hade utsikter att uppnå detta mål med sin taktik i privilegiefrågan.

Det är denna besvikelse, som tar sig uttryck i att Gustav Vasa efter att han accepterat att bekräfta privilegieförslaget, låter de lybska sändebuden ta del av det brev, som den danske konungen sänt till Sverige med begäran om att man skulle avhålla sig från fientligheter i Skåne, tills han, dvs. Fredrik, kommit underfund med på vems sida skåningarna tänkte ställa sig. Denna åtgärd är dock naturlig, då det var en lybsk-svensk fråga, hur man skulle förhålla sig, eftersom fälttåget var startat som ett gemensamt företag. Förbundsplanerna hade gått om intet, och konungen och rådet begär nu i stället, att sändebuden skulle verka för att det lybska rådet på-

verkade konungen i Danmark, så att han upprätthöll »gude naber-schupp vnd eyndracht» med Sverige. Därpå återkom Gustav Vasas ånyo till förbundsfrågan, i det att han förklarade, att både han och riksrådet »weren . . . geneget mit denn stedenn jnn vorwetinge vnnd vorbuntenyssze to weszen». Hela bitterheten över att hans plan på ett svenskt-lybskt förbund misslyckats, kommer därpå fram i den kommentar han enligt berättelsen tillfogat, nämligen att »sine ko. w. wolde den stedenn woll szo nutte syn als de her vann Holsteyn».¹ Att han vid denna tid känt sig starkt beroende av Lybeck är oversägligt. Den bild, som Kumlien gett av Gustav Vasas 1523, är en projicering bakåt av vad vi vet om honom och Lybeck efter Malmö-mötet 1524.

Att valet i källorna framstår som »en yttring av svensk folkvilja, manifesterad i anslutning till lag och hävd», som Kumlien säger, är, som vi ovan visat, ingalunda överensstämmande med verkligheten. Gustav Vasas visserligen själv varit angelägen om att det skulle framstå på det sättet för samtida och eftervärld. Men det var i rådet, som valet genomdrevs under medverkan av Berend von Melen, Lybecks man, om vars betydelse Gustav Vasas själv vittnat, och detta råd stod i ständig kommunikation med de lybska sändebuden, som hade verkligt intresse av att konungavalet skedde just då och inte uppsköts. Det var också först efter att rådet hade beslutat sig för att välja Gustav Vasas till konung, som den »svenska folkviljan» gavs tillfälle att manifesteras »i anslutning till lag och hävd» vid den då arrangerade valceremonien.

Hugo Yrwing

ZUSAMMENFASSUNG

In einer 1958 veröffentlichten Untersuchung mit dem Titel Lybeck, die nordiska rikena och valriksdagen i Strängnäs 1523, untersuchte ich den politischen Hintergrund des Reichstags zu Strängnäs und stellte fest, dass die Lübecker Gesandten in Schweden eine entscheidende Rolle bei der Wahl gespielt haben. Diese Feststellung stand im Widerspruch zu der Auffassung, die von S. Tunberg vertreten wurde und die auch K. Kumlien vorgebracht hatte. Tunbergs Auffassung zufolge haben die Lübecker in bezug auf die Wahl keine Rolle gespielt und Kumlien zog hieraus die Konsequenzen und machte Gustav Wasas selbst zum Initiator der Wahl. Zwar ging er in einem Aufsatz

¹ HH 26: 2 s. 12 f.

1960 in einigem Umfang von dieser seiner Ansicht ab, erklärte jedoch gleichzeitig, die Wahl sei „eine im Anschluss an Gesetz und Brauchtum manifestierte Äusserung des schwedischen Volkswillens“ gewesen.

Charakteristisch für Kumliens Aufsatz von 1960 ist die mangelhafte Quellenkritik, die u.a. in einer unzulässigen Harmonisierung von Primär- und Sekundärquellen hervortritt. Die Primärquellen knüpfen sämtlich direkt an den Reichstag an. Die Sekundärquellen stammen dagegen alle aus der Zeit nach 1524, dem Jahr, in welchem Gustav Wasa auf Grund der Haltung Lübecks bei der Zusammenkunft in Malmö seine Einstellung zu der Hansestadt, die er bis dahin als seine zuverlässigste Stütze angesehen hatte, völlig änderte. Dieser Umstand zieht Konsequenzen für die Auffassung der Wahl in den Sekundärquellen nach sich. In einer Rede vor den Ständen 1544 hat Gustav Wasa das Bild der Wahl gezeichnet, von dem er wünschte, dass es das offizielle werden sollte. Es taucht wieder auf bei seinem eigenen Geschichtsschreiber Peder Swart, und von ihm übernahmen es spätere Chronisten. In diesem Bild der Wahl ist Lübeck selbstverständlich völlig ausgemerzt worden. Kumlien hat die Angaben der Sekundärquellen über die Wahl untersucht und gefunden, dass sie nichts von einer lübischen Mitwirkung berichten, und damit meint er eine wichtige Stütze dafür gefunden zu haben, dass die Wahl „eine Äusserung des schwedischen Volkswillens“ war.

Die Auffassung davon, was auf dem Reichstag zu Strängnäs geschah, muss sich auf die Primärquellen stützen, und zwar auf ein königliches Rundschreiben an die Bewohner des Reichs, einen für das Ausland bestimmten lateinischen Ratsbrief, einen Brief des Bischofs von Skara an seinen Amtsbruder in Linköping, welcher letzterer beim Reichstag nicht anwesend war, sowie den Bericht der Lübecker Gesandten über ihre Tätigkeit in Schweden. Alle diese Quellen stehen der Königswahl zeitlich nahe.

Aus diesen Primärquellen geht unzweideutig hervor, dass die Königswahl im Reichsrat geschah, nachdem dieser zu Beginn des Reichstags ergänzt worden war. Erst danach wurde eine formelle Wahlzeremonie angeordnet, bei der die lagmän (oberste Bezirksrichter) ihre Stimmen für Gustav Wasa abgeben durften. Die Stimmabgabe der lagmän ist das einzige, was bei dieser Wahl an „Gesetz und Brauchtum“ anknüpft. Die äusseren Formen der Wahl erinnern übrigens stark an die Wahl, die 1448 Karl Knutsson auf den schwedischen Königsthron brachte.

Die Kräfte, die beim Beschluss des Rates, Gustav Wasa zum König zu wählen, entscheidend waren, müssen aus dem politischen Hintergrund des Reichstags von 1523 herausgesucht werden. Ich habe diesen bereits in meiner früheren Untersuchung geschildert und dabei betont, dass Lübeck das Zweistaatensystem im Norden wieder aufzurichten wünschte, dass Berend von Melen, der gegen Sitte und Brauch 1523 in den Rat gewählt wurde, ein Parteigänger Lübecks war und dass die Garnison von Stockholm vor der Notwendigkeit stand, in der nächsten Zeit zu kapitulieren, ein Faktor, der auf Lübeck eine stark antreibende Kraft ausübte. Ich habe dies oben noch weiter unterbaut durch den Hinweis, dass Lübeck schon 1521 einen Mecklenburger Herzog auf den schwedischen Thron zu setzen gedachte, dass die Stadt aber, nachdem die Schweden sich hinter den neugewählten Reichsverweser gestellt hatten, diesen Gedanken bereits im Januar 1522 fallen liess und statt dessen beschloss, auf Gustav Wasa zu setzen.

In diesem Licht nun hat man nicht nur die Verhandlungen zwischen Gustav Wasa und den Lübecker Gesandten in Svartsjö unmittelbar vor dem Wahlreichstag zu sehen, sondern auch Bomhouwers von mir angeführte Äusserung von einer „tit des wandels“ in seiner Rede vor dem Rat, mit der er die Ratsverhandlungen am 3. Juni abschloss, sowie auch die drohenden Andeutungen der Lübecker Gesandten, von denen der Bischof von Skara in seinem Brief an Bischof Brask in Linköping spricht. Dieser Brief ist tendenziös, da der Bischof von Skara darin verteidigen will, dass er Bischof Brasks Sekretär dazu gebracht hat, das Siegel des Bischofs unter den Privilegien anzubringen. Als Motiv gibt er an, er sei dazu gezwungen gewesen, weil die Lübecker Gesandten drohend das Bestehen eines heimlichen Bundes zur Wiedererrichtung der Union angedeutet hätten. Da er in seinem Brief nicht direkt auf die Königswahl eingeht, betont er, die Bestätigung der Privilegien habe nach der Wahl stattgefunden, womit er jedoch nicht gesagt hat, dass die drohenden Andeutungen nach der Wahl geäussert worden seien. Die Wahl muss im Rat motiviert worden sein, und es dürfte zur Motivierung der Hinweis gedient haben, dass die Gefahr einer Wiedererrichtung der Union bestünde, falls man nicht zur Handlung schritt.

Kumlien hat die drohenden Andeutungen der Lübecker mit einer Äusserung im Bericht der Gersandten über lübische „scharfe Vorstellungen“ im Zusammenhang mit den Privilegiendiskussionen verknüpft, was jedoch aus verschiedenen Gründen nicht möglich ist.

Das schwedische Hinausschieben der Privilegienbestätigung beruhte vor allem darauf, dass man diese Privilegien nicht für andere Hansestädte als Lübeck bestätigen wollte, vor allem aber wünschte man nicht, dass Danzig ihrer teilhaftig würde. In diesem Zusammenhang geschah es, dass die Lübecker Gesandten zu „scharfen Vorstellungen“ griffen, um den Diskussionen ein Ende zu machen. Allem Anschein nach enthielten diese keine Andeutungen, sondern klare nackte Tatsachen, die eine neue Ratssitzung überflüssig machten.

So gab es bei der Königswahl 1523 sowohl für „schwedischen Volkswillen“ wie für „Gesetz und Brauchtum“ nur sehr geringen Raum.

STURE BOLIN	<i>Världskriget och Versaillesfreden</i> 8:50 orsaker, förlopp och följder
STEN CARLSSON	<i>Grupper och gestalter</i> 8:75 individ och kollektiv i historien
SVEN ULRIC PALME	<i>På Karl Staaffs tid</i> 12:50 politik och kultur omkring 1909 <i>Twistefrågor i svensk historia</i> (red. Birger Sallnäs) 10:50 studier kring händelser och människor, där forskarnas uppfattningar går isär
CURT WEIBULL	<i>Källkritik och historia</i> 9:50 från Nordens äldre medeltid

BOKFÖRLAGET ALDUS *Kvalitetspocketböcker*

Tham-Häger

HISTORIA

Grundskolan

Årskurs 8

320 sidor

Inb. 10:50 B

- * Stoffet uppdelat i arbetsområden av längdsnittskaraktär.
- * Varje arbetsområde inleds av en intresseväckande motivation.
- * Lëshänvisningar i form av kanttexter.
- * Exempel på arbetsuppgifter efter varje arbetsområde.
- * Sakregister avslutar boken.
- * Sovrat, väsentligt bildurval samt kartor.
- * Uppförd på Läroboksnämndens förteckning den 27/5 1964.

Stimuleringsblad

HISTORIA • Årskurs 8

av BENGT ÅKE HÄGER

Pris 3:80 B

Ansluter väl till läroboken

AV Carlsons

Lärarexemplar med sedvanlig rabatt vid rekvisition från
Skolbokcentralen, Fack 81, Johanneshov 1. Tel. 91 04 50